

TRYS NEŽINOMOS XVIII A. VIDURIO LIETUVIŠKOS KNYGOS

J. TUMELIS

Nepaisant bendro Didžiosios Lietuvos XVIII a. lietuviškųjų raštų nuopuolio, nuodugniau juos ištirti yra svarbu ir mūsų bibliografijai, ir kultūros istorijai. Kiekvieną naują, iki šiol nežinotą spaudinį verta detaliau apibūdinti, nes jis ne tik patikslina ano laikų lietuviškų knygų produkcijas apimtį, bet neretai atveria ir vertingos medžiagos lietuvių kalbos tyrinėjimams.

Maskvos Valst. Lenino v. bibliotekoje saugomi dviejų, iki šiol bibliografijai nežinotų, „Balso širdies“ ir „Altoriaus duchauno“ leidimų egzemplioriai bei dar vienas spaudinys („Žegnojimas sujudintomis debesimis“) — lietuvių bibliografijai išvis nežinoma pozicija¹.

1. „BALŠAS // SIRDIES // PAS // WIESZPATI DIEWA, // PANNA SZWĘCIAUSIA // MĀRIA, // Ir jo Szwętus Danguy karalaujėjcius // SZAUKIANCIOS // PER GIESMES, // Pagal išzpažinimo Bažnīčios Szwętos // Katoližkzos Rimo // SUDETAS, // O dabar naujey su daļaydimu Wirešniuju // IZDUOTAS, // Metuoše nuog Užgimimo baļšingo Žodžio // Amžino 1757 // WILNIUY // Drukarnioy Kunigu Francižkonu.“

[12] + 298 + [14] p. 12,5×8 (rink. 10×6) cm.

To P. Šrubauskiui (1621?—1680) priskiriamas giesmyno buvo žinomi arba spėjami šie leidimai: 1679(?), 1701(?), 1726, 1752, 1762, (...)². Taigi, surastasis egzempliorius atskleidžia iki šiol nežinotą (penktąjį?) knygos leidimą. Jo cenzūra³ praplečia žinias apie 1752 m. leidimą, kurio egzempliorius, buvęs Peterburgo MA bibliotekoje, dabar veikiančiuose M. J. Saltykovo-Ščedrino v. bibliotekos fonduose nesurandamas.

2. „ALTORIUS // DUCHAUNAS // ALBA // AFIERAWONE KWE-PENCIOS // ALTORIAUS // Priešz Maještota Diewa; tay ira, // MADLITWAS GARBINGAS // Bažnīciay Szwętoy prigulencias kurios meyle // milaširdište Diewa Ponuy Diewuy ant Kwepie- // ima šeldibes garbies Jo afierawoti gal, // Su pazwalaimu Wirešniuju, Stona Dwaišizka, // su pridotku naujos nabaženštwas del gie- // rešnios wygados dušiu nobažnu tračia // karta šwieta // ISZEYNA. // Par štorone ir kašzta // MOTIEJAUS JUZAPA // DOUBARA // WILNIUY // Drukarnioy Kunigu Francižkonu // Nuog Užgimimo 1759.“

[21] + 586 + [7] p. su 2 pav. 12,5×8 (rink. 11×6,5) cm.

¹ Visos knygos įrištos kartu. (Sign.: Altorius
Литовск.—8^a Mikrofilmai — LTSR Knygų rūmuose). Egzempliorių istoriją šiek tiek nušviečia antspaudas (sunkiai įskaitomas). «Фундаментальная библиотека Виленской (?) Духовной Семинарии».

² Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. I. K., 1924 (įrašai 105, 136, 190, 217, papildymai ir paskutinės redakcijos rankraštis).

³ „Reimprimatur. Actum Vilnae Die 13. Maji 1752. A. HORAIN Episc: Hiren: S. S. A. V. Librorum Cenfor. mpp.“

Ligi šiol ankstyviausias žinomas buvo tik 1778 m. Vilniaus Akademijos spaustuvėje spausdintas „Altoriaus duchauno“ leidimas⁴ ir, remiantis kai kuriais išlikusiais tos spaustuvės dokumentais⁵, buvo spėjami du ankstesni leidimai (apie 1740—1762 m. ir 1771 m.)⁶. Surastoji leidimo cenzūra⁷ ir titulinio lapo žodžiai „tračia karta świeta iszeyna“ teikia žinių apie antrąjį knygos leidimą (1752). Neaiškūs tebelieka pirmojo leidimo metai. Lenkų bibliografija žino tris „Altoriaus duchaunus“, spausdintus prieš 1752 m. lenkų kalba⁸: 1721 m. Supraslyje vilniečio J. Krokvičiaus lėšomis, 1732 m. ir 1749 (?) m. Vilniuje. Ar negalėjo toji pozicija, dėl kurios suabejojo K. Estreicheris (1749), būti lietuviškas „Altoriaus duchauno“ leidimas? Tad dabar pirmųjų jo leidimų chronologija galėtų būti tokia: 1749—?—1752, 1752, 1759, 1771(?), 1778, (...).

Motiejaus Juozapo Daubaros vardas sutinkamas jau antrą kartą. Iki šiol lietuvių knygos istorijai jis buvo žinomas tik iš „Žyvato“ (1759)⁹. Ar sietinas jis su knygos vertimu, ar tiktai su spaudos išlaidų apmokėjimu? Žinomas tos pat (tik sulenkintos į „Dowborowicz“) pavardės knygų pirklys¹⁰, kaip tik tais laikais turėjęs reikalų su Akademijos spaustuve (pardavinėjusia ir Pranciškonų spaustuvėje leistas knygas). Galima spėti, kad tai buvo tas pats M. J. Daubaras, tikriausiai pasaulietis (priešingu atveju nebūtų vengta pažymėti jo, kaip dvasininko, titulo). Nesant kitų duomenų, jis ir tebelaikytinas tiktai finansiniu „Altoriaus duchauno“ ir „Žyvato“ leidimų rėmėju. Paskutinis (papildytas, bet dar šio varianto) „Altoriaus duchaunas“ (1793) išspausdinamas „per storone ir raszta J. Dziedzickiego“ (ar ne „kaszta“ vietoje „raszta“?), o 1787 m. „Żywatas“—„kasztu ir storonę Jusupa Ragauska“.

3. „Ziegnojimas ū judintoms Debe- // ūims Bażniċioy S. Petra, Kopl- // ċioy Szwęta Celeŝtina.“

[Vilnius, Pranciškonų sp., 1759]. 12 p. 12,5×8 (rink. 10,5×6) cm.

„Zegnojimas su judintoms debesims“ neturi nei titulinio lapo (duodama prieštekstinė jo antraštė), nei leidimo duomenų. Tačiau, be savarankiškos paginacijos, spaudinys turi dar ir bendrą su „Altoriumi duchaunu“

⁴ Egz.: Biblioteka Czartoryskich (Kraków), sign.: 24680/I; Ukrainos MA biblioteka (Lvovas), sign.: 23188.

⁵ Akademijos spaustuvės sąskaitų knyga (1729—1767). VUB rankr., sign.: T. 62 B/3273-79.—„Lustracya Collegium Akademickiego Wileńskiego Anno 1773 9 bris 17 Dnia po promulgowaney Bulli rozpoczęta.“ VUB rankr., sign.: DC 6.

⁶ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. I (įrašai 160, 233b, 248, papildymai ir paskutinės redakcijos rankraštis).

⁷ Libellus Litvanico Idiomatice conscriptus sub prae interto Titulo ALTORIUS DUCHAUNAS, Alba Afiera Kwepencios ant Auksa ALTORIAU[S] priesz Majestota Diawa tay ira, Madlitwas Garbingas etc. Revisus censorur esse imprimendus. Actum Vilnae die 14. Mart. An. 1752. ALEXANDER HORAIN Episc: Hirenens: S. S. Archid: Vilnens: Libr: Censor mpp.“

⁸ Estreicher K. Bibliografia Polska. Cz. III. T. XII, Kraków, 1910, str. 349, 351.

⁹ „Żywatas Pona yr Diawa musu Jezusa Christusa... Par S. Bonawentura... aprasitas. Metusy Pona 1753. y Druka Paduotas... dabar wiel su pazwaleny wiresniu Ziamaytyszka yszlumocitas yr drukawotas. Wilnaw Drukarnie J. K. M. yr RP. Kollegio Kunigu Pioru. Kasztu yr storonęs Matiejaws Jusupa Dowbora, Metusy Pona 1759.“ Kitoje titulinio lapo pusėje atspausdintas dvielis: „Pry Skaytitoje. ((Tas, krys y Druka Padawe diel pazitka tawa)) Prasza, ben Sweyka Maria uz Storony Sawa.“

¹⁰ Akademijos spaustuvės sąskaitų knygoje (1729—1767) kelis kartus minimas Daubaravičius („p. Dowborowicz“) ir Daubaravičienė („p. Dowborowicz... zostala winna“, „p. Dowborowiczowa“). Deja, jų vardai knygoje nepažymėti. (VUB rankr., sign.: T. 62. B/3273-79.)

signatūrinę paginaciją¹¹ (A₆—Z₆, Aa—Bb₆+C—C₄...). Tai leidžia teigti, kad šiodvi knygos spausdintos vienu laiku — t. y. 1759 m. Tas pat pasakytina ir apie spaustuvę (ką patvirtina šrifto bei kitų spaudos elementų panašumas). Be to, „Altoriaus duchauno“ titulinis lapas skelbia, kad knyga išeinanti „su pridotku naujos nobaženstvos“; galimas daiktas, kad tai liečia šį priedą. Pradedant mums žinomu 1778 m. leidimu, „Zegnojimo su judintoms debesims“ tekstai įjungiami į bendrą „Altoriaus duchauno“ tekstų kompleksą, tačiau šiuo atveju lietuvių bibliografijoje jis trauktinas atskira pozicija¹². Manytina, kad tekstai versti iš lenkų kalbos ar sudaryti, remiantis lenkiškais pavyzdžiais; jie įdomūs kaip ano laiko lietuvių raštijos bei kalbos paminklas¹³. Kontekstas leidžia spėti ir kai kurias spaudinio pasirodymo aplinkybes. Galimas daiktas, jis sudarytas, užėjus gamtos negandų metams. („Pone Jezau Chryštau ročik parziegnoti tuo debefi, kuri a/sz matau priesz sawi, jey anami ira galibe kokia Sietoniszka izskadianti, tawa Szwęta galibe, ročik ji apwerfti ant wietu tuščiu ir nekielingu, kur ney wieniems žmonioms, zwieriams ney wieniems jawams, ney wifamuy izskadiis“, p. 1).

Nuodugnesnį „Balso širdies“ ir „Altoriaus duchauno“ raidos nagrinėjimą trukdo ankstesniųjų leidimų egzempliorių stoka. Nėra abejonės, kad dar ne visi jų leidimai yra surasti¹⁴.

Surastosiós knygos papildó žinias apie Pranciškonų spaustuvės (1671?—1781) veiklą. Iki šiol buvo žinomas tik vienas lietuviškas XVIII a. šeštojo dešimtmečio leidinys — menamas K. Lopacinskio žodynas¹⁵.

Pateikti duomenys rodo, kad XVIII a. lietuviškos knygos istorija dar laukia nuodugnaus ir visapusiško ištyrinėjimo.

Lietuvos TSR Knygų rūmai

[teikta
1965 m. vasario mėn.

¹¹ XV—XVIII a. knygų spausdinimo praktikoje įprastinės paginacijos vietoje (o jai vėliau įsivyravus, ir šalia jos) puslapių ar lankų eilė būdavo žymima sutartinės sistemos ženklais (raidėmis, raidėmis ir skaičiais) puslapio apačioje. Dabartinėje praktikoje tai būtų lankų žymėjimas (p. 17, 33, 49...) pirmaisiais antraštės žodžiais. Mūsų atveju „Zegnojimo su judintoms debesims“ signatūros (C—C₄) yra „Altoriaus duchauno“ signatūrų sistemos (A₆—Z₆, Aa—Bb₆) tęsinys.

¹² Panašių atvejų buvo ir dar ankstesniais lietuvių raštijoje laikais. Pvz., „Maldos krikščioniškos...“ (Kėdainiai, 1653) turi bendrą signatūrinę paginaciją su „Katekizmu arba Trumpu pamokslu...“, tačiau bibliografijoje šiedu spaudiniai skiriami kaip savarakiškos pozicijos. Daug panašių pavyzdžių teikia ir jungtinės XVIII a. Rytų Prūsijos lietuviškos knygos.

¹³ Pvz., barokinė „Litanija apie šv. Jurgį Mūčelninką...“ ir kt. teikia naujos medžiagos XVIII a. vidurio lietuviškųjų raštų frazeologijai tyrinėti.

¹⁴ Pvz., remiantis leidimų periodišku, galima spręsti, kad 1726—1752 m. laikotarpyje buvo dar mažiausiai vienas „Balso širdies“ leidimas.

¹⁵ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. I. (įrašas 202).— Plg.: Drukarze dawnej Polski... Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Opr. A. Kawecka-Gryzowa [i in.]. Wrocław-Kraków, MCMLIX, str. 91—92. Šia proga pridurtina, kad sekančia Pranciškonų spaustuvės lietuviška knyga minėtame leksikone laikomos „Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos“ (1776), tačiau dar ankstesnė yra Cl. Fleury (1640—1723) „Historia szwięta trumpay surinkta sena, er nawia zokana, pirmu izdowta Francuziszskay, potom Lenkiszskay, o dabar Zemaytyszskay isztlumocita par Kunigu Mikola Olszewski... 1765, Wilniuy, Drukarnioy J. K. M. Kunigu Franciszkonu.“ (Žinia iš J. Pliaterio lietuvių bibliografijos rankraščio.)